

Spomenici kulture na području općine Crikvenica

Radmila Matejčić

Pedagoški fakultet, Rijeka

Pregledni članak – 7.0(091) Vinodol

9. veljače 1989.

Položaj općine Crikvenica je u središtu stare župe Vinodol, to i jest razlog što su tu koncentrirani najznačajniji povijesni i kulturni spomenici Vinodola. U odnosu na nacionalno i evropsko zaleđe crikveničko-vinodolska obala ima izuzetno povoljan geoprometni položaj, a Vinodol svojim imenom dokazuje iznimnu vinogradarsku tradiciju još od antičkih vremena (Vallis vinearia).

Kroz Jadranska vrata preko Kvarnera stoljećima su strujali kulturni dotoci iz mediteranskih žarišta što je uvjetovalo povezivanje privlačnog sredozemnog prostora i kontinentalne divljine odakle su ovamo prodirali barbari. U rimsko doba taj je prolaz utvrđenim limesom štitio Rim od njih. Na tom su se prostoru trajno zaustavili Hrvati, naši slavenski preci.

Od prapovijesti geografsko-primorski položaj utjecao je na povijesni i kulturni razvoj Vinodola. Zaštićene luke s izvorima pitke vode i prikladne visoravni na uzvisinama primorskog bila od brončanog doba omogućuju stalno naseljavanje na gradinama (Osap u Novom Vinodolskom, Gradina na Sv. Jurju nad Selcem i Havišće kod Jadranova) opasanim jednim impresivnim suhozidom, koji obavlja plato, s jedinstvenim vidikovcima, što im povećava strategijsku ulogu. Početak života na gradinama može se datirati u 11. stoljeće stare ere. Visok je i razvoj halštatske liburnijske kulture prehistorijskog Vinodola.

Dolaskom Rimljana 128. godine odavde su Japodi potisnuti do Grobničkog polja. Romanizira se gornji sloj autohtonog liburnijskog stanovništva. Kontinuitet rimskog grada je u Vinodolu ostao vizualno neodrediv. O rimskoj kulturi pružaju podatke nalazi

Autorica pruža ovim člankom sintetički pregled umjetničkih kretanja i stvaralačke raznolikosti u vinodolskoj županiji. Pregled je povijesna šetnja od antike do historizma i secesije, s posebnim osvrtom na reprezentante renesansnog i baroknog stila.

arhitekture u Selcu, nalazi grobova u Novom Vinodolskom te nalazi pepeonih žara u Bribiru, Grižanima i u Crikvenici. Romaniziranje Vinodola uvjetovano je cestom koja ide od Akvileje preko Istre do današnje Rijeke (Tarsatike) i preko Vinodola do Senja (Seniae). Nalazi afmora u podmorju potvrđuju rimsku trgovinu uljem i vinom. Trgovačke rute su u vrijeme obnavljanja liburnijskog limesa i prilimeskih utvrda u 3. i 4. stoljeću postale važnim stratejskim komunikacijama između vinodolskih utvrda i Senja, o čemu svjedoče ostaci kasnoantičke utvrde Lopar u Novom, nastale u doba provale barbara, kad je Vinodol postao i kopnena ruta rimske vojske.

U ranom srednjem vijeku franački pohodi idu starom rimskom cestom kroz Vinodol. Uz nju su raspoređene i hrvatske župe nakon što su se Hrvati koncem 8. stoljeća definitivno nastanili u Vinodolu. Slavenska kolonizacija išla je u tri smjera: morskim putem iz Dalmacije, kopnenim putem cestom Sisak-Senj te cestom Pivka-Rijeka. O visokom stupnju dotoka materijalne kulture svjedoče nalazi u ranoslavenskoj nekropoli u Stranču. Prisutna je u prvoj fazi ukopa keramika kao element biritualnog obreda te garnitura ostruga karolinskog tipa, koji se datiraju u 8. stoljeće, dok se nalazi nakita u toj nekropoli datiraju od 9. do 11. stoljeća. Vrhunska kvaliteta i osebnost tog starohrvatskog nakita dokazuju da je Vinodol pripadao autohtonom regionalnom krugu srednjovjekovne Liburnije u kojemu su se u 11. stoljeću već amalgamizirali kulturni dotoci iz predalpskog i panonskog te dalmatinskog prostora. U 12. stoljeću u Vinodolu je posve regio-

nalna kultura, koju je uvjetovalo rodovsko uređenje, o čemu svjedoče župska groblja i *gradovi* kao centri civilne i crkvene vlasti.

Kao *Territorium regale* Vinodol je infeudirao hrvatsko-ugarski kralj Andrija II. 1225. godine, kao vladarsko kneštvo, krčkim knezovima, kasnijim Frankopanima. Kao feudalna vlastela unijeli su oni u svoj posjed u Vinodolu nov stil života i viši kulturni standard. Odmah grade rezidenciju Novi grad, kaštel i utvrđeno mjesto od kojega se razvio Novi Vinodolski. *Dvorana* novoizgrađenog dvora postat će 1288. godine svjedokom sastavljanja Vinodolskog zakona.

Fortifikacijska arhitektura u Vinodolu ima kontinuitet od antike, kad je podignuto prilimesko sedmograđe. U ranom srednjem vijeku ono ostaje u funkciji župskih gradova. Drvene slavenske utvrde u 13. stoljeću, kad je došlo do provale Mongola u Hrvatsku, pretvaraju se u zidane burgove smještene na strateškom položaju, na vidikovcu s masivnom okruglom ili prizmatičnom kulom, uz to stambeni dio, palaču, i bočno utvrđenje s bedemima na najalergičnijoj točki. U 13. stoljeću u središtvu Vinodola su *gradovi*: Drivenik, Grižane, Bribir, Novi i Ledenice. Na njihovoj arhitekturi oznake stila su jedva primjetne. Utvrđeno prebivalište vlastelina u vinodolskom se feudu naziva pored *grad* još i *dvor* (curtis). Od 16. stoljeća u *gradovima* Bribiru i Novom dograđuju se sadržaji višeg životnog standarda pa se te građevine približavaju pojmu dvorca. Poseban značaj u sklopu feuda imaju *grad* i luka Novi, koji se nakon krbavske bitke s podgrađem opasuje zajedničkim zidom pojačanim *šalama*, šupljim kulama, i rondelom.

Nakon prestanka turske opasnosti i konfiskacije imanja Zrinskih i Frankopana, zapuštenost, preinake i pregradnje oduzeli su vinodolskim fortifikacijama prvobitni značaj, te Drivenik, griški Belgrad i Ledenice stoje danas u krajoliku kao romantične ruševine.

Pučka varoška arhitektura se razvila unutar ili pokraj utvrđenih gradova ili u naseljima. Zaustavila se između seoske i gradske, kuće se redaju uz kalu, imaju visokim zidom obgrađeno dvorište s *portunom* i *shodom*. Javnu arhitekturu i župne stanove u primorskim mjestima zidali su državni *paliri*. Biskupske rezidencije u Novom Vinodolskom, *Prepožitura* (1776) i *Biskupija* (konac 18. st.) građevine su s oznakama provincijalnog baroknog klasicizma. Arhitektura selâ u Dolini slična je varoškoj. Arhetipske građevine s jednom prostorijom, građene kao čobanska prebivališta, donekadna su bile sačuvane u Bribirskoj šumi.

O sakralnoj arhitekturi predromanike pružaju podatke zapisane legende da su *Grci* sagradili u Selcu *kloštar*, ili da je Sv. Juraj *najstarija crkva puka bibrirskog*. Utvrđeno je postojanje temelja predromaničke crkvice na otočiću sv. Marine kod Novog. U *gradovima* su bile župne crkve. Frankopani u 15. stoljeću grade u Vinodolu uz samostane i redovničke crkve. Knez Nikola IV. osniva 1412. pavlinski samostan uz crkvu Uznesenja Marijina u Crikvenici, a knez Martin gradi pavlinski samostan uz crkvu sv. Marije na Ospu u Novom. U arhitekturi se udomaćuju gotički elementi. Pavlinske jednobrodne crkve u Vinodolu grade profesionalni graditelji primjenjujući na bačvastom svodu u šilj pojasnice koje imaju ulogu gotičkog rebra.

Crkvice u Dolini i na Primorju stoje slobodno u krajoliku, na pročelju imaju preslicu za zvono, svodove u šilj s pojasnicama ili bez njih, poduprte sa kontraforom kao Sv. Katarina u Selcu, Sv. Juraj na putu za Bribir i Sv. Lucija kod Novog. Crkvu sv. Martina u selu Podskoči gradio je meštar Tomaž iz Bribira. Pred ulazom u župne i zborne crkve grade se zvonici poput kula. U doba kneza Bernardina u sakralnoj se arhitekturi osjetio pomak prema renesansi. U 16. i 17. stoljeću gradnja crkava je plod kolektivnog napora klera i puka, u Grižanima je 1599. izgrađena župna crkva sv. Martina; majstor Baštjan Brnikar dograđuje na Belgradu 1640. crkvu Majke Božje Snježne. Preuređuju se brodovi zbornih crkava u Novom i u Bribiru. Srednja lađa se povezuje polukružnim arkadama, a na povišenom stropu su u dubokim susvodnicama veći prozori pa se stvara harmonično jedinstvo prostora. U gradnji zbornih crkava imaju veliku ulogu senjsko-modruški biskupi, osobito u Novom i Bribiru. Građevinska djelatnost u Vinodolu bila je uvjetovana skromnim mogućnostima puka, a najbitnije u sakralnoj arhitekturi Vinodola jest humanost i primjerenost kultu te zahtjevima vjernika.

Renesansa se očituje u dekoraciji u kamenu i drvu. U Bribiru je u crkvi sv. Petra i Pavla reljef Bogorodice *majstora mramornih Gospa* iz kruga firentinskog kipara Mina de Fiesola, te kvalitetno renesansno svetohranište ukrašeno klasicističkim motivima s jedinstvenom rešetkom od kovana željeza. U svetištu crkve sv. Filipa i Jakova u Novom je grobnica biskupa Krištofora (1517) pokrivena renesansnim epitaфом ukrašenim finim klasičnim biljnim ornamentom. U pavlinskoj crkvi sv. Marije na Ospu bili su prije rušenja u pučkoj maniri izrađeni renesansni kapiteli s girlandama, glavama kerubina i figurativnim prikazima (sada u Narodnom muzeju u Novom). Ista je ruka isklesala reljef frankopanskog grba nad vratima crkve, sada uzidan na južnom platnu novljanskog kaštela.

U 19. stoljeću u tek osnovanim župama podižu se nove crkve; 1812. sv. Jakova u Šiljevici (Jadranovo), u selu Zagorje-Udramalj crkva sv. Jelene, 1821. u Driveniku se crkva sv. Dujma temeljito preuređuje i proširuje a pred njom je 1806. sagrađen masivan prizmatičan zvonik. U Selcu je 1802. barokna crkva sv. Katarine dobila predvorje – strim i zvonik na preslicu, dok je 1826. u ledeničkom Polju sagrađena jednobrodna crkva Blažene Djevice Marije od Karmela.

Od 1885. do 1915. u Vinodolu grade se nove ili se u duhu historicizma generalno preinačuju i proširuju postojeće župne crkve. Kotarski arhitekt u Rijeci, Julije Stanisavljević, zasniva 1886. novu crkvu sv. Katarine u Selcu kao zrelo djelo historicizma. U njoj rade riječki kipar i klesar Pietro Rizzi i slikar Giovanni Fumi. U Vinodolu je aktivan arhitekt Zemaljske vlade u Zagrebu, Vilim Raucher, koji u neorenesansnom stilu radi 1906. projekt za crkvu sv. Martina u Grižanima, u koji uklapa staru crkvu i zvonik iz 16. stoljeća. U Novom Vinodolskom po njegovu projektu stolna crkva sv. Filipa i Jakova dobiva 1904. historički pročelje, produžuje se 1907, a 1909. gradi se zvonik koji dominira u vizuri grada. Zagrebački slikar Marko Peroš 1912. oslikava unutrašnjost te crkve kompozicijama iz evanđelja i povijesti crkve u Hrvatskoj.

U Vinodolu je broj slikarskih djela iz 13. do 15. stoljeća malen. Najdrevnija je slika Bogorodice s djetetom na glavnom oltaru bivše pavlinske crkve Uznesenja Marijina u Crikvenici. Gotički elementi se osjećaju u plastičnoj koncepciji likova, što upućuje na padovanski krug, odnosno na tradicije Paola Veneziana, produžene u kvatroćenteskom madonerskom slikarstvu. Sliku je mogao nabaviti zakladnik knez Nikola IV. Frankopan. Kasnije je nastao triptih s oltara u srušenoj crkvi sv. Fabijana i Sebastijana u Novom s nekim znakovima Mantegnina upliva (Povijesni muzej Zagreb). Od osobite je vrijednosti *Pranje nogu* J. Palme Mlađeg u svetištu crkve Sv. Petra i Pavla u Bribiru, također iz 17. stoljeća. Jedna vrijedna slika, vezana uz povijest osnivanja pavlinskog samostana u Novom, pohranjena je, nakon rušenja crkve sv. Marije na Ospu, u župnoj crkvi sv. Filipa i Jakova u Novom Vinodolskom. Prikazan je zakladnik koji kleči i gleda prema samostanskoj građevini uz koju je visoki zvonik s lukovicom na vrhu. Slika se može datirati u rano 17. stoljeće.

Iz pavlinskog samostana sv. Marije na Ospu potječe slika sv. Julijana, sada u posjedu župne crkve sv. Filipa i Jakova u Novom Vinodolskom, rad vještog slikara školovanog u tradicijama većeg likovnog centra. Legenda kaže da je model za tu sliku bila grofica Julija, supruga kneza Franje Krste Frankopana.

U vinodolskim crkvama je vrlo malo podataka o plastici. S početka 16. stoljeća je polikromirani i pozlaćeni lik Djevice Marije, vrlo kvalitetan tročetvrtinski reljef s oznakama pozne gotike iz crkve sv. Marije na Ospu, sada na bočnom oltaru u zbornoj crkvi u Novom. Devotnog je značaja, što se vidi po brojnim niskama od sedefa i koralja kojima je okićen na vrlo osebujuć način.

U crkvi Uznesenja Marijina u Crikvenici nalaze se na bočnim zidovima svetišta kipovi sv. Antuna Pustinjaka i sv. Pavla iz Tebe, izrezbareni u drvu, snažne ekspresivnosti u izrazu. Valja spomenuti oltarnu reljefnu palu izvedenu u duborezu, sada u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu, koja predstavlja eremite sv. Pavla i sv. Antuna, a potječe s bočnog oltara u crkvi sv. Marije na Ospu. Iz iste crkve potječe drvena bojena Pietà, s ledne strane datirana 1772. godinom, veoma zrela plastika, na kojoj je potrtan barokni patos.

Od 17. stoljeća na području oltarne plastike možemo u kontinuitetu pratiti vrlo visoku produkciju. Najvrednija frankopanska donacija iz 1656. je oltar iz kapele sv. Sebastijana, sada u Narodnom muzeju u Novom Vinodolskom. Od njega su sačuvani antependij i podložak za retabl, koji se stilski neposredno nastavlja na zakašnjele oblike manirizma iz kojih se tek u drugoj polovici 17. stoljeća izdvojilo barokno poimanje.

Produžena maniristička struja u prvoj polovici 17. stoljeća uočljiva je na oltarima iz dvorske crkve sv. Stjepana u Driveniku, sada u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu. Te *zlatne oltare* izradila je radionica profesionalnih duborezbara i pozlatara, koja je preuzela ornamentalni repertoar venecijanske manirističke arhitekture i štukature. Na driveničkom oltaru sv. Stjepana su isprepleteni uvojci alga svojstveni za početak 17. stoljeća u svim krajevima od predalpskog prostora do Kvarnera. Ovim izvanrednim kreacijama Vinodol je uključen u srednjoevropski, a i venecijanski krug, odakle su te oltare naručivali Frankopani ili njihovi namjesnici u Vinodolu. U crkvi Uznesenja Marijina u Crikvenici su dva rezbarena *zlatna* oltara tektonskog tipa na strani epistole i evanđelja. Svetohranište s glavnog oltara sv. Marije na Ospu sada je u sakristiji zborne crkve u Novom Vinodolskom. U prezbiteriju župne crkve sv. Filipa i Jakova u Novom Vinodolskom su visoko kvalitetne korske klupe datirane oko 1660, na kojima se osjeća živa maniristička tradicija.

Stilski i vremenski se izdvaja glavni oltar iz stare crkve sv. Stipana u crkve sv. Stipana u gradu Ledenicama, sada u crkvi Majke Božje od Karmela, zaklada Mikule Pađena iz 1715. Majstor ovog oltara mogao bi biti Mihovil Zierer iz Rijeke. Radi se o djelu provincijskog drvorezbara svježe invencije, nastalom pod utjecajem barokne umjetnosti u predalpskom prostoru.

Moda mramornih oltara zahvatila je i Vinodol. U prezbiteriju zborne crkve sv. Petra i Pavla u Bribiru je monumentalni mramorni oltar, djelo glasovitog riječkog kipara Antonija Michelazija iz 1748. godine, što je dokaz kako su Bribirci bili svjesni značaja njihove obnovljene zborne crkve, za koju naručuju, uz pomoć i vjerojatno savjet, senjskog biskupa Dj. V. Čolića, djelo visoke umjetničke vrijednosti.

Za vinodolski kraj je od značaja djelatnost pavlina kipara u drugoj polovici 18. stoljeća. Njihov se stil veže na jugoistočno rubno područje srednje Evrope odakle ti majstori redovnici dolaze na Primorje i u Istru. Najznačajniji kipar pavlin je Pavao Riedl, čije je signirano djelo glavni oltar u crkvi Uznesenja Marijina u Crikvenici. Pavao Riedl je rođen 1725. godine, a sebe naziva *statuarius et sculptor*, znači drvorezbar i kipar, a posljednje mu je djelo crikvenički oltar iz 1776. godine.

Valja istaknuti postojanje domaće radionice, koja je do polovice 19. stoljeća izrađivala oltare na području Vinodola. Među njima najstariji je u kapelici sv. Trojstva u Novom Vinodolskom, zaklada modruškog kanonika Antuna Mažuranića, rodom iz Novog. Sa strana su mjesto voluta postavljeni orlovi, potpuno stran ukras i vjerojatno ima heraldičko značenje. Početkom 19. stoljeća izrađuju se drveni tektonički oltari s velikom nišom u sredini, u kojoj je postavljen kip, a preko njega stoji pala koja se podiže. Takvi su glavni oltari u crkvi Marije Snježne na Belgradu; u župnoj crkvi u Triblju; u crkvi Sv. Ane u selu Barcima; u crkvi sv. Sebastijana kraj Selaca i drugi. Naivno izvedena ukočena plastika proizvod je obrtničkih radionica. U vinodolske skromne župne crkve i kapele oltari, slike i kipovi kupovani su isključivo doprinosom svećenika i mještana.

Glavni oltar u crkvi sv. Filipa i Jakova u Novom Vinodolskom iz 1807. djelo je švicarskih kipara-štukatera, Clementa i Giacoma Somazzija. Njihova pojava u Vinodolu objašnjava se aktivnošću senjskih biskupa rodom iz Novog, koji su svojim uplivom djelovali na izbor umjetnika kad se radilo o monumentalizaciji svetišta zbornih crkava u Vinodolu, te su preko obitelji Somazzija povezali te krajeve sa suvremenom umjetnošću. Biskup I. Kr. Ježić morao je imati udjela u obnovi zborne crkve u Novom. Boravak Clementa i Giacoma Somazzija u Vinodolu je dokaz potreba domaće sredine za djelima poznatih autora.

Oko 1880. poduzetni i oštroumni pojedinci u Novom, Selcu i Crikvenici osjetili su da je turizam buduća djelatnost na primorju te je to odmah povuklo i izgradnju turističke arhitekture. U Crikvenici se po projektu budimpeštanskog arhitekta S. Höflera gradi 1897. sadašnji hotel *Terapia*, arhitekt Romanuczy podiže 1905. hotel *Miramare*, Ignac Fischer zasniva u Novom 1923. novi hotel *Lišanj*. Vile i pansioni u stilu historizma i secesije u parkovima obraslim mediteranskim zelenilom u svim turističkim mjestima općine Crikvenica imaju ambijentalni, ali i spomenički značaj.

Javne spomenike, memorijalna spomen obilježja i spomenike palim borcima na mjestima povijesnih događaja ili u središtima mjesnih zajednica uz veoma plodnog crikveničkog akademskog kipara Zvonka Cara rade arhitekti Zdenko Sila i Zdenko Kolacio, te kipari Vinko Matković, Zvonko Kamenar, Ivan Belobrajčić, Želimir Janež, Drago Čarapina i Marijan Burger, pa akademski slikar majstor Hajrudin Kujundžić. Ova je djelatnost dokaz kulturnog kontinuiteta i estetskog ukusa sredine.

Summary

CULTURAL MONUMENTS IN THE DISTRICT OF CRIKVENICA

The paper is a synthetic presentation of artistic trends and creative diversity in the old district of Vinodol from the ancient times up to Historicism and Jugendstil, with a special reference to the representatives of the Renaissance and Baroque styles.